

ספרים

מחברות עמנואל

יעקב קופלביץ

מחברות עמנואל מאת עמנואל הרומי.
יוצאת לאור בצירוף מבוא, הערות
ומפתחות על ידי א. מ. הרמן. מחבר
רות לספרות, תל-אביב תש"ו

זכה עמנואל הרומי ושמו חי בזכרון העם היהודי וקיים בתולדות הספרות העברית זה למעלה משש מאות שנה. והן הוא לא היה גדול בתורה (אם כי חיבר פירושים כמעט לכל התנ"ך ועוד ספרים לבי אור המקרא בדרך הסמל והאליגוריה), ולא קנה איפוא את עולמו בשטח לימודי-הקדוש, שהם לבדם יכלו להקנות שם לבעליהם בדורות ההם, ולא היה גם משורר 'בחסד עליון', ולא בזכות הכוח-היוצר כבש איפוא את מקומו בחיי-האומה, כדוגמת גדולי משוררי ספרד, שאהבתם הגדולה לקדשי ישראל ולי יופיה של תבל כאחד היא שרוממה את שמם בקרב העם בדרך 'חילוניות'. — מחברן של כ"ח "המחברות" — ילקוט רבגוני וחסד-מרכו זה של משלי-שעשועים ודברי-בידות, משחקי-מלים וגיבושי מליצות ופיוטרי תפילה וארוטיקה וליצנות — במה זכה כי שמו ינון בספרותנו ויגיע עד זמננו?

אין זאת כי אם בזכות החילוניות, הגמורה והצוחקת, שהוא הכניס לראשונה לספרות העברית במשובת-הן נעלסה של גער נצחי, שאינו יודע כלל כובד-אחריות וכובד-ראש מה הם ושאיראפשר כלל לבוא עמו בדיון וכל קטרוג לא יגע אליו, כאשר לא ידבקו המים בנוצות הברבור או האוו, ואמנם גם רב היה הקטרוג עליו בחוגים הרבניים, כי ליצנותו שאינה יודעת מעצור ואינה נרתעת לפעמים גם מפני ניבול-פה היתה למורת-רוח עמוקה ליראי שמים ועוררה שאט-גשש ביהודים אדוקים בדתם, אבל יתכן כי דוקא קטרוג זה היה בין הגורמים העיקריים לפרסומו בקרב העם, מים גנובים ימתקו. נקח את ספרו ונחזה בו, כל "המחברות", חוץ מן האחרונה, היוצאת כביכול בעקבות דאגטי בלי לבקש כלל את הדרך אליו, ערוכות בצורת משחק של שאלות-תשובות בין עמנואל ובין "השר", מיטרי

* על השער בדטס תש"ו. בסופו של הספר ארבעה וחצי עמודים של תיקוני טעויות — והרשימה רחוקה משלימות.

בו ואיש חסדו — גביר בעיירה איטלקית קטנה, שבביתו שימש עמנואל מורה-בית, "שר" זה עודר אותו, לדבריו, לסדר בצורה כזאת את כתביו הפזריים והמפורדים, למען יישאר לנצח גם שמו שלו של "השר", ועמנואל קשר את פרקי שיריו בשלבו לבנים קטנים ספוריים בפרווה חרוזה, ובאופן זה גמצא מחקה בבחירה גם את צורת ויטא נואובה של דאגטי וגם את "תחכמוני" של ר' יהודה אלהר רייני, שהיה בעצמו חיקוי למקאמות של חרירי, המר שורר הערבי.

כיצד נקלע עמנואל לאותה עיירה ולביתו של אותו גביר? מי יודע? אולי הוכרח לעזוב את רומא בגלל איזה מעשה הזללות אשר הבאיש את ריחו של בחור זה ממשפחת הצפרוני ברומא בעיני הקהילה, ונדודיו הביאוהו לעיר-השדה כאשר נהפך עליו הגלגל והוא לא מצא לו מעמד בחיים. הלא כה דברו:

נחמי הדאגה אקנוני / והמלך סח'רמי / פסם
בוכה פסם מקונן / זפסם לרואי מתחנן / חשף משחור
מארי / וצפר / על צמני עזרי / — — — / ושממי
מנמט פני לגלות פלאש גולים / ולשקוד על בלתי האצילים /
אילי אקצא נכון, יכוח במענה צמאני / ונדיב, אקשף
לפניו צמית קני, / אקסי בדרה, ואליהו אבי / נחמי בית
אדוני השר, איש פלכני, / וקראתו אותי לא קריתי רע
צמניו / וקשאתי הן תסד לפניו / וקאר אלי קניו /
ויכאני אל ביתו...

אבל עמנואל היה איש עליו וקצת פאטאליסט, כנראה, ואולי גם קל-דעת מטבעו, והדאגה היתה שנואה עליו, הלא כך כתוב באחד משיריו:

אס האופן לך המנער
יומן בוגר לך הקאקור —
תקסם וקסתי כי הקגור
לא יתקח מה שנגור...

חומד מישחק-ולצון היה בכל עת, כותב היה בצירופי פסוקים ושברי פסוקים מן המקרא, שנמצאו לו תמיד בשפע ובגמישות מפליאה ושהיה כורך בהם לפעמים כזונה אחרת ושונה לגמרי מזו שהיתה להם בתנ"ך — ובדרך זו ביקש לחקות את סגנון הזמן האיטלקי, אותו Dolce Stil Nuovo המצלצל בצחוק-זהב בהיר כלפי חוץ, אך קשה ויבש מבפנים, והיה מצרף לזה דברי התפארות וקילוס-עצמו, כדרך

ומבחינת אופיו האישי של המחבר, אפילו פיוטי-התפילה, שבו אינם אלא כמין תרגילים ספרותיים של איש שכולו חול, והקודש אינו מעניינו כלל והוא בא רק להראות כי ידו רב לו גם בצורה ספרותית זו, הלקוחה מאוצר המסורת הרתית שלנו, אחרי אשר לקח לו למופת בשאר חלקי „המהברות“ צורות ספרותיות נכריות וחילוניות, אם של הסוג האיסלקי (שהוכנס לספרותנו לראשונה בידי עמנואל — וזוהי זכותו!) ואם של פייטני ערב הישמעאלים והיהודים. וכן ברור כי לפנינו פרי כשרון של חיקוי והסתגלות מובהק עם קלות-כתיבה מפליאה ויכולת לשונית בלתי-רגילה. העברית של עמנואל הרומי היא רקמה חיה, עשויה מחוליות מאובנות: נוצצת היא כצבר של אבנים יקרות — האבנים עצמן הן מתות, אבל רושמן רושם של חיים הוא. מזואיקה עשירה ומוזהרת זו של חרש-לשון וחצץ-פסוקים מצטרפת תחת עטו לסגנון חי וקל ומפפה, אשר יפעה לו ורוך לו. ואין כל פלא אם בעיני יהודי התקופה ההיא היה סגנונו של עמנואל כאמת חידוש נפלא, באשר לא שיערו כלל כי אפשר לכתוב בעברית כל-כך חיה ושוטפת על דברים כל-כך עליונים ומדחים וכי שפת-עבר, שהיתה להם רק שפה של דינים ושל עניינים הלכיים ונושנים, יכולה גם לצחוק צחוק מצלצל כזה. לגבי היהדות של הזמן ההוא, הפצועה והדויה עוד למדי מנחשולי מסעי-הצלב, היה צחוק כזה של נהנה מן העולם-הזה משהו בלתי-רגיל, כפתיע, ולגבי „בעלי-בתים“ יודעי-עברית אך לא כל-כך אדוקים בדת, היה כאן גם משהו מרשד את הלב.

קצת יותר מורכבת היא השאלה: מקור יניקתו האמיתי של עמנואל הרומי — מהו? לכאורה, הלא דבר טבעי ומהוייב-הנסיבות הוא שרוח סביבתו וזמנו תהא נוססת בו. זמנו היה זמן תחילת הרינסאנס, תקופה של שבירת תרצובות העבר, השתחררות ממורא-שמים קודר ומעיק של ימיה-בינים, אשר קיב לו את סיכומם השירי בחזונו של דאנטי, בן זמנו של עמנואל הרומי. תנופת-השתחררות זו של הדור ההוא היתה כרוכה בהתפקרות יתרה וברדיפת תענוגות מופרות: האיטלקים בני דורו של עמנואל היו שטופים בעליצות-עגבים ובזיחחות-הדעת והיו נוטים להדרת-ראות ולנצחונות חיצוניים גם בשטח האיני-טלקטואלי והספרותי. בקשת ההישגים החיצוניים שלטה בכל: בשטח חיי-המציאות היא נתבטאה בתאות הכוח והאלימות והתפארת האישית, הפורצת כל גדר מוסר פנימי, אבל גם נקיה מכל צביעות שבכפיתות-למוסר כלפי חוץ; ובשטח חיי-הרוח היא נתבטאה בזה שהשירה, למשל, קיבלה אופי של

הפייטנים הערבים, וכך יצאה לו מין מזיגה משעשעת של „מאסכארה“ ערבית ומסכרר איטלקי, זו היתה איפוא ספרות-ישרת לסיפוק האהבה העצמית ולשעשועי איש-החולין. ביהודי שימשה מטרה לחי דודיו ולחיצוי שניגתו — האשה. לדוגמה:

„אין סוקר לנשים / פי אם צעיר-מפנים“; „מה צשק פספר צבית סגניה? / ראה ונספרת, נבינה וגם תקרה“; כמו פיגארו, איפוא.

„מי תן גנות סגלצל / אשר לא קרעו לנצל...“

והשר, מיטיבו, מתפעל מאד מכל אשר הוא, עמנואל, כותב:

קראות ספר השירים קאפים / תכלים קפלו לו קנצ'מים / ונסתחי ארצה שבע שמים / נאמר: אמותה הפשט אנוחי מאתו מכפר השירים וסמליצות והוקם / אשר לא צמר איש בסוקם / למן היום אשר קרא אלהים אדם / קריו שחלק פתקתו לקשר וקם“

ספר זה יצא עתה במהדורה בדוקה ושלמה עלי ידי החוקר והביבליוגרף המובהק א. מ. הברמן. שיר עמנואל הרומי ראו אור לראשונה, כידוע, עוד בע-ריסת הדפוס העברי, בתקופת האינקוואבילין, בבית הדפוס של גרשום סונצינו, לפני 450 שנה ומעלה, כשלושים שנה אחרי מות גוטנברג — וגם לפני כן הלא הרבו להעתיקו בכתב-יד: והרי זה בלייטסס סימן ששמו של עמנואל היה מפורסם למדי בעולם היהודי.*

ואולי היה בזמנו של עמנואל הרומי, אי-שם באיטליה גם משורר עברי בתסד עליון — האם לא יתכן כדבר הזה? — והוא תלמידם של ר' יהודה הלוי ושל דאנטי כאחד ואך מפני שלא היה בו כדי לבדה דעתם של אנשי-החולין ולשעשע גבירים לא זכה שכתבי-היד שלו יועתקו בשקידה כזאת כמתי ברותיו של עמנואל והוא נשכח כלעומת שהופיע — וגרשום סונצינו לא יכול היה להדפיסו בשעתו, אשרי היהודים לשעשע את נפש בני דורם! עכשיו שמחד ברות עמנואל מונחות לפנינו בשלמותן יש בידנו לעמוד על טיבו של הספר במלוא היקפו ולהעריכו לאשורו.

ב

לפנינו, כאמור, ספר חילוני בהחלט. חילוני לא רק לפי החומר-הנושא אשר לו, אלא גם לפי רוחו (* ד"ר חיים בראדי ז"ל, חוקר שירת ימיה-הברינים, שב והגיה, כידוע, את הספר לפני חצי יובל-שנים, ניקה אותו מן השיבושים המרובים שנתגנבו לתוכו במהדורות השונות, אבל הספיק להוציא לאור (בברלין) רק את שמונה הראשונות מעשרים ושמונה „המהברות“. יש איפוא ערך רב לעבודתו של א. מ. הברמן, שהשלים את מעשהו של בראדי.

משמע כי הוא נוקט כאן בידו לפחות כלל מוסרי מסויים, ואולם משנכנס עמנואל לגורעדן (בחלקה השני של מחברת כ"ח) — מיד הוא פורק מעליו כל מורא של שכריועונש וחוזר, לסורף, כלומר — לליצנותו הטבעית. כאן הוא פוגש את ירמיהו הנביא, כשמשמאלו אלישע ומימינו אליהו ואחריהם ברוך בן נרית.

וְיִשְׁעֵשׁ יִרְמְיָהוּ אֵלֵי צִדְיָ / וַיֹּאמֶר: קְרוּהָ שְׁחֵלֶק
לֶךְ מִבְּבוֹרֵי / וַיִּצְאֵל עֲלֵיךְ מַהְדֹּדִי / מִי אֲנִי כִי עֲסָרָה
לְאִשִּׁי עֲנֻמָּתִיָּה / וְחֻקִּים עַל לְבִי נָעַל יְרוּשָׁה נְחִמָּה /
וּמִפְּרוֹשִׁיךְ אֲשֶׁר פִּרְשָׁהּ / יִצְטָרֵם אֲצִירָה בִּפְנֵי יְבֻצְמָהּ, וְיִצְטָרֵם
שָׂמָא מִכָּתֵם הַקִּבְצָמָהּ / לֹא מִפְּרִשִּׁי הַזֶּמֶן לְחִשְׁלִיג פְּרוֹשִׁי /
וְאִתָּה גִלְיָה עֲנָפִי וְשָׂרָשִׁי וכו'. — עֵד זֶה מְדַבֵּר וְהִנֵּה
יִשְׁעִיָּהוּ הַנָּבִיא קָא / וַיֹּאמֶר אֵלֵי, שְׁלוֹם לָךְ מִמְּקַדָּשׁ אֲשֶׁר
בְּחִיָּה נְבִיאִים נִבְּאוּ — עֵד זֶה מְדַבֵּר וְהִנֵּה הַמֶּלֶךְ שָׁלָמָה /
— — — / וְלִחְפֹּז מְנַבִּיאִים מְחַבְּרֵי מִמְּקַדָּא עֲמֹ / וַיִּבְרָאֵתִים
אוֹתִי לְמִמְחֹק הַפִּירוֹנִי / וַיִּנְחָא פִּתְּהִי שְׁחֹק וְכָשֶׁם הִי
מְכֻסִּיָּהּ..

הצדיקים האלה מעלים את עמנואל, במעלות העדן הגבוהים ומביאים אותו, אל אהל משה איש האלור הים, ומשה אומר לו:

אַשְׁרִיָּה נְשׂוֹי מְשַׁע, כְּסִי מְסָה / מִי שְׁמַע בְּזֹאת
אִי מִי רָאָה / אִישׁ כְּמוֹךָ בָּעַל נֶפֶשׁ נִנְאָלָה וְזוֹרָאָה / וְכִרְשׁ
כְּהִיֹּשׁ סְפָרִי נִכְוָה / לֹא בְּצִדְקָתִי וּבִיֹּסֶר לִבִּי אִתָּה קָא
לְרִשֶׁת מִי עוֹלָם בֶּקֶ בְּצִדְקַת פְּרִיִּיָּהּ הַמְּכַאָּרִים כֹּל נִעְלָם! —

כוונת הליצנות ברורה איפוא כאן למדי, אלא שבטוב לבו הוא מלגלג בראש-וראשונה על עצמו: אמנם הנביאים מילאו פיהם צחוק בראותם אותו, אבל כולם טופחים לו על שכמו ומחבבים אותו — בגלל פירושו.

משל למה הדבר דומה? — לפטרארקה, שסבור היה כי חיבוריו האסכולסטיים הם עיקר זכותו וראש כפעלותיו, ואילו אנחנו אוהבים אותו בגלל קומץ שירי אהבה חילוניים. אף עמנואל הרומי סבור היה כנראה, כי פירושו לתנ"ך הם אשר יקנו לו שם עולם — ואילו לנו הוא רצוי דוקא בזכותו של כמה מחברות מלאות-שחוק וקלות-ראש...

ועם כל זאת נשאר עמנואל הרומי שבוי ותקוע בבקשת-שעשועים מוחית והזויית, מוגהה של אסת-טיות עם תרדמה רוחנית ושל גמישות-שכל עם יובש-נפש. יש כאן משהו מצביונו של בוקאצ'יו והדיקא-מרון; אבל בוקאצ'יו היה צעיר מעמנואל בארבעים שנה, לפחות, ולא יכלה איפוא להיות כאן שום השפעה, אלא שהיה משהו ברוח התקופה גופה שפעל בכיוון זה גם על יהודי איטלקי המפרש את התנ"ך.

תחרות-אכירים נעלמה, של זריזות-מעשה מלומדה, ותפקידה העיקרי (ובודאי גם זכות קיומה בעיני הרבים) היה מתן פרסום ותהילה לכובשים נערצים ולעריצים מפוארים. השירה שימשה את חדות-החיים ואת הישגי השכל, ברם, ביחיד-סגולה נתבטאה התקורפה גם ברוח אחרת, בקשת הנצחון והתפארת קיבלה ביצירתם של הללו אופי רוחני של חביקת זרועות עולם מוסרית, כמו בדאנטי, גאון השנאה והאהבה, או של טיפוח הערכין הנערצים ורוממות קנייני-אנוש אהובים, כמו בפאטרארקה.

אילו היה עמנואל הרומי משורר-יוצר, ולא רק מליץ-חרזן בעל עט סופר מהיר, כי אז ודאי היה מקבל השפעה לא רק מהצד השלילי של צביון התקופה ומפולחן-הגשמיים שלה, אלא גם מתגבורת החזון שבה, והיות נתפס לא רק להתעלסות השכלית והשפחית בהישגים של טכניקה ספרותית-אמנותית וכתובה יפה, לתשמישם של "טרים" ודורשי שעשור עים, אלא גם לרוחו הנאצלה של בן-זמנו הגדול, דאנטי המחמיר בקודש.

ג

אמנם במחברתו האחרונה, הכ"ח, שכתב, אחרי אשר עברו משנותי ששים, הוא מעמיד פנים כמחקה את, הקומדיה האלוהית, — על כל פנים מצד המבנה והמצע הספרותי — בלי שניסה כלל לחדור לרוחה.

בחלקה הראשון של מחברת זו, "התופת", יש גם מעט רצינות מתהת לקלות היתרה של החקאות, ודניאל איש-המודות, המוביל את עמנואל, כווירגיל את דאנטי, מראה לו את התיפת כהתגלמות הגמול בנצח בעבור הרע שאדם עושה בחיים, אלא שעמנואל מקל על עצמו את תפקידו במאוד-מאוד ומטיל אל אשה של גיהנום רבים ושונים, בערבוביה, לפי רשימה בלתי-מסודרת.

כְּאִתִּי וְהִנֵּה שָׁם אֲנִשִּׁי סָרוֹם וְעִמּוֹרָה / וְנִשְׁוִי
אֲשֶׁר קִין לְכִכְרִה / וְשָׁם שְׁמִיעִי בֶן גִּדְהָ / — — — שָׁם
פִּרְעֵה נָלָה וּפִרְעֵה מְפָרַע / וְשָׁם גִּתִּי מְצֻרָרַע / — — —
שָׁם עֲלִישָׁה בֶן נָעִיר / — — — שָׁם עֵיג מֶלֶךְ מִכְּשֹׁן /
— — — שָׁם אֲרִיסְטוֹטֵלֵס בּוֹשׁ וְנֶאֱלָם / עַל אֲשֶׁר הִאֲמִין
בְּקִמְמוֹת הָעוֹלָם / — — — שָׁם אֶקְלֶבֶן רֹאשׁ לְמִכְיָסִים /
יֵצֵן אֲשֶׁר אֲשֶׁר אֲשֶׁר כִּי לִיחֻשִׁים וְלִמְיָסִים / יֵשׁ חֵזֶק לְשִׁפְלִי
מְזִיאוֹת / וְהִשָּׁב מְקִרְיוֹ דְּבָרֵי נְבִיאוֹת.

— ושם עוד רבים אחרים, חדשים גם ישנים אשר לא יספרו מרובם, אבל הוא שם בתוך התופת גם איזה גביר יהודי מאנקונה על אשר לא השתמש כהונו לעשות שום טוב בחייו או

שְׁנֵי אֲחִים מְשֻׁבָּאָה / הִקָּה לָהֶם מַעֲלֹת לְמִרְקָה /
— — — / הִקָּה, הָם עֲנֻשָׁה / מְחִלָּה וְאִישׁ לֹא יִדָּא.

גואלפי — ואך את הנעים לו הוא לוקח מכל צד שיהיה: „מן הנוצרים מאכל ומשקה, מדת משה הטוב מעט תענית, ממוחמד היקר את חמדת-הבשרים“, והוא קורא: „אמנם יהודי רע אנכי — — — אך אל הנוצרים איני מושיט חרטומי“, אגב, שיריו אלה, הער שויים כדוגמת „הפזמונים וההמוניים“ (Rime volgari), שהיו מצויים בזמן ההוא (ושאחד מהם מוגש — מרחוק מאוד, כנראה — לשליט-עריץ של מילאנו) — דוקא ביניהם יש אחד, והוא מוקדש למשורר איטלקי, בן זמנו, בז'ואנא דא גוביול, שנשמעת בו בעימה של צער וסבל כנה יותר משנשמעת מכל מה שיצא מעטו בעברית: מדבר הוא על דמעותיו, העור לות מתהום לבו, משום שאלוהים יצר את הצער מתוך שעינו רעה בטוב, ומוסיף: „לבכות יכול גם נוצרי גם יהודי“.

טון אלגי זה יקר-המציאות הוא בשיריו העבריים, אם כי יש שהוא מתמלט לפעמים גם כאן. במקום אחד, לדוגמה, הוא קובל על הדור:

מכל נֶפֶשׁ, ודוד נֶפֶשׁ,
יָמֵי-אִימִים בָּם מְשֻׁקָּם.
שָׁנָה שְׁנָאָם, נִלְקָה מִיָּקָם.
קָדַם כִּי שָׁנָה אֲנִיָּקָם.
אֵין כְּתָאָר, אֵין עוֹ אֲחֵר,
חָץ פָּתָאָם קִי מְבֻקָּם.
לְשָׁר קָצִיר שְׁמָה וְכָצִיר,
אֵין אִישׁ מְצִיר, יָצִיר אֲחֵם!
רַק מְתַלַּל, אוֹ מְתַלַּל — — —

ה

קלות-הראש וחוסר ההכרעה המוסרית, המציינות את עמנואל הרומי, נובעות ודאי לא רק מתכונתו האישית, אלא גם מצביונו של הטיפוס החברתי וההיסטורי שאליו הוא שייך. הטיפוס של יהודי אייטלקי בתחילת ימי הרניסאנס שונה הית מיהודי שאר הארצות. אם כי גם הוא סבל לא-מעט מרדיפות הצוררים הקתולים — יותר הדות-תיים היתה בו, אבל גם אילו רכרוכיות יס-תיכוניות. נחשול מסע-הצלב וחזרתו כבד עבר וכבר גשכה, כנראה, בא-וירת הצחק של איטליה, והיהודי האיטלקי, עם כל מורחיו האופייניים, מסתגל הית בקלות אל דרכי הגויים שמסביבו, בלי הרגיש שום ניגוד בין סגנון חיים זה ובין זיקתו לדת אבותיו ומצחויה — אולי משום שדתייותו עצמה לא היתה מלווה רגש רליגייוז עמוק. אף עמנואל הרומי כך: במחברת אחת הוא כותב פיוטית-תפילה, או דבריהגות, כביכול, ובמחברת שניה — דברי ליצנות תפלים וחידודי-אירוטי-

כעמנואל הרומי. אולם הרוח הזאת העמידה באיטליה, בדור שלאחר עמנואל, את בוקאצ'ו יוצר הלשון האיטלקית החדשה, בעוד שבעמנואל הרי יש לנו רק אסתטי-ליצן, המשחשש, כלהטוטר מפליא-לעשות, במטילי-זהב וכדורייקונית של הלשון העתיקה בלי לפתח בה, בעצם הדבר, רוח-חיים חדשה.

ד

השפעת הסביבה האיטלקית על עמנואל הרומי ניכרת איפוא רק בזה, שהוא נתפס לטשטוש-התחומים הפסיכי של התקופה, שהשכליות המשכילה והחושנות בתהולות שימשו בה בערבותיה וללא כל אפשרות הבחנה בין קודש לחול בתוך אבקה-זהב שהתאבך מתחת לרגלי כותות הרניסאנס הדוהרים-דולקים בפריצת הגדרים והאסורים. ברם, אֵיילות מהפכנית זו אף היא נעדרת ברוחו של עמנואל (אם לא נחשוב למהפכנות את עצם העובדה, שהוא כתב בלשון הקודש על נושאים שנהשבו לחילול-הקודש. וכן סבור היה, כנראה, טשרניחובסקי, שבמונוגרפיה שלו על עמנואל הרומי הוא מייחס לו, משום-מה, מדרגה גבוהה הרבה יותר מכפי הראוי לו, בעצם הדבר, ועונד לו עטרת תהילה מופרזת).

בעמנואל יש הרבה מן הממרה (יחד עם הנער הנצחי), אך אין בו מן המורד ולא-כלום. נטילת חירות נועזת-פחותה זו של „המחברות“ אינה נובעת מסגולות של מחדש, אלא להיפך — מתוך רפרפנות של טיפוס הנצמד לאילולי העולם הזה, הנמנע מלדירוש במופלא סמנו באשר אינו מסוגל להתעמק יותר מדי. רפרפנות כזאת הלא מן-ההכרח שתהא הולכת יד ביד עם חוסר כוה-יצר, ואכן יש לתודות ולקבוע: אין למצוא סימן של כוה-יצר במליצותיו והחרוות של עמנואל, למרות כל כוחו המילולי המובהק, הוירי-טואווי, וברק הצחצחות שלריקוע-התשבץ של לשונו, הגמיש כלהב-פלדה של חרבת-כשיט אשר גם נפנופה הוא לנוי. מרות הרניסאנס המלאה לה יצירי יצירה סוערים לא קיבל עמנואל אלא את האדישות הכופר-נית לגבי ההבדל שבין המקודש שבמסורת ובין תפ-הרגע החופו — אולי מתוך חוסר כל יחס אמיתי אל העיקרי והרציני שביסודי-עולמם.

בשירי-השעשועים אשר כתב באיטלקית (כמה מהם מובאים בנספחות לכרך „המחברות“ שלפנינו, בתרגום עברי מילולי, אבל משובש, מאת א"ש פריד-ברג, לקוח מכפר „התורה והחיים“ של מ. גידמאן) מעיד עמנואל על עצמו, במשיכת-כתפיים שבציניות תמימה, כי איש, לא איכפת לי הנח: אין הוא יודע בעצמו לאיזה מחנה פוליטי-חברתי שבעולם הנוצרי הוא שייך — ברומא הוא גיבילני ובטוסקנה הוא

גים כעתר עשן־ניחוח ואינם מחייבים לשום דבר — את זה, דוקא את זה, קלטו גם מן הצנור האיטלקי גם מן הצנור הערבי — והאחרון הגדיל, וראי משום שהיה שמי ומשום שהיו בו, סוף־סוף סמוכין גם לרוך־המוג היסתיכוני של איטליה...

מחברות עמנואל הרומי הן חתיכת מזרח בלב ההווי האיטלקי: ערימת רימונים מוימרת ערב במשי פיות כסף של עברית משוקדת ומקושטת במקלעות ציצים ובפיתוחי סגנון, מוסיבי — וזאת בלב האוירה הביזאנטית־לטינית של אותה איטליה רגיי סאנסית, שהיתה משתעשעת לתיאכון עם העולם העתיק, אבל חוקעת צפרנית בדורסנות בבשר־ודמו של רגעי־ההווה, המעורר את תאוותה, בעוד היהודי מביט אליה, מירכתי רחובו, בהתפעלות וסתר.

אבל יתכן כי דוקא מזיגה היסרוגנית זו של יסר דות הפכיים בעמנואל הרומי היא מקור החן שלו בעינינו — חן־משובה של מעשי נערות, שבגלל הטבעיות והוסר התכלית שבהם אי־אפשר לראות בהם און, כי נער ישראל — ואוהבהו.

ולפי שיש כאן תופעה של מעשה־נערות בישראל, ובשגם מעשה־נערות זה מלווה אהבה עזה אל הלשון העברית וחוש אסתטי עם חדות־חיים, אי־אפשר שלא להתייחס בחיבה אליה כמות שהיא.

פילוסופיה והינון

מ. רושנלד

החינוך וערכי האדם, פרקים בהשתל־שלדת הרעיון ההומניסטי בחינוך מאת מ. י. רות, הוצאת "דביר", תל־אביב, תש"ט.

ספרותנו הפדגוגית מלאה מחקרים, בדיקות ועי צות בבעיות חינוך שונות, אך רובה ככולה מטפלת בדרכי החינוך ולא בתכליתו. בעית אמצעי ההגשמה סופגת את כל המרץ המחשבתי וממלאה את כל הנייר החלק, ואילו בעית מטרת החינוך מונחת בקרן זווית כאילו היתה ברורה ומובנת. והנה כא הספר שלפנינו ומעמיד את השאלה, "מה העבודה הזאת לכם?", כלומר לשם מה העמל והיגיעה והארי גון, אל נכון לשם עיצוב ערכים מסוימים. אך מה הם ערכים אלה המשמשים, או הראויים לשמש, תכ־לית החינוך?

המחבר בוחר בדרך מיוחדת לבירור הבעיה. הוא סוקר את השתלשלות הרעיונות על תכלית החינוך, תוך הבלטת הרעיון ההומניסטי או הקלאסי (ומסתבר כי הרעיון הקלאסי בעצם מהותו הוא ההומניסטי).

קת גבובים, כאמור ללא כל מלחמת בנפשו בין יסר דות שונים ומתנגדים אלה.

היהודי האיטלקי שלפני גירוש־ספרד קיבל, כנר־אה, מסביבתו הגויית רק את בהירות־הרחק ואת קלות המוג, שאינה נוטת ביותר לענגי־דאגה ולקדרות־הנפש. אך לא קיבל את רוח ההגיון־והבניין של העולם הלטיני. ואילו מצד המבנה הנפשי היה היהודי האר־טלקי המשכו של העולם המזרחי, השמי, ואת תכנו האינטלקטואלי קבל מצנורות ערביים, כשם שחיו הדתיים ינקו מן המרכו היהודי בספרד, שצביונו וסגנונו היו ערביים (הפובש הנוצרי היה אויב ליהודים ובודאי עוד לא הספיק להשפיע עליהם במשהו). לא ליכוד פנימי ואהבת־הסינתזה, כזו שאתה מוצא ביצירת ר' יהודה הלוי, יש בעמנואל הרומי, אלא ריבוי־פנים מפורד, נתון לשלטון ההזייה ההפכפכת, המציינת את המזרח. הספרות אינה לו היפוש נתיבות ובקשת פתרון לצירוף של הנצחי עם המציאות, אלא, להיפך, מין תחום־ביניים בלתי־מחייב, אדיש גם כלפי אמיתו של הנצחי וגם כלפי אמיתו של המציאות ומשמש רק יצוע של פינוק ושיכחה ופריקת עול התביעה הרוחנית. משום כך, הספרות המזרחית מפ־ליגת כלי־כך להנאתה בחידודי־שכל שטחיים, שאינם מובילים לשום מטרה (כערכסות), שאינן יוצאות לשום תכלית), וכגיבוב מליצות שאין עמן כל הכרה פנימי. ואמנם ר' יהודה אלהריזי קרוב לרוחו של עמנואל האיטלקי הרבה יותר מר' יהודה הלוי (שקדם לו כמעט במאתיים שנה, והוא, עמנואל, מחוייב היה איפוא, לדעתו היטב).

אברהם אבן־עזרא, שסר בדרך־גודויו לאיטליה לפני שמונה מאות שנה, התפלא על דלותם הרוחנית של היהודים האיטלקים והתאונן, כידוע, על שמולזלים הם בחקירת המקרא. אף הוא ביקש לעורר בקרב יהודי איטליה עניין, הומאניסטי, בטיפוח העבר הספרותי הרחוק — ואמנם פעולתו לא שבה ריקם. בהש־פעתו גברה שם, כידוע, ההתעניינות בתקר התנ"ך והעברית המקראית ונשתפר סגנון הפיוטים הפיי־טנים עזבו אחרי גום את הקליר וביקשו להם רעננות מן המקור — מן התנ"ך. ואין ספק כי המקראיות המתלהלת של עמנואל הרומי — אף היא גלגול מהשפעתו של אברהם אבן־עזרא.

אבל גם ההתקרבות ללשון המקרא והקרו לא יכלו לשנות את מערכי נפשו של היהודי האיטלקי מעיקרם. הרבים בישראל נוטים היו, כנראה, גם בגולת איטליה לעשות יותר, כמקולקלים שבהם, מאשר כמתקונים שבהם. את הרישול הנפשי, התלישות מישובו של עולם (עקב העמידה מנגד לעולם הנוצרי השונא והמצר) וההפלגה בדברים מפיגי־חומרה, העולים ונמר